

Mövzu 14. ORTA ASIYA FAUNASI

Xəzər dənizindən şərqə tərəf Altay, Tarbaqatay, Tyan- Şan və Gissar dağlarına və Şimali Kaspı aralıqına qədər uzanan böyük eyni şəkilli səhra sahələrini əhatə edir.

Bu səhranın şimal- qərbi və orta hissələri başlıca olaraq çınqıllarla və seyrək yovşanla örtülü olan gillikdən ibarətdir. Cənub- şərq hissəsi isə başlıca olaraq qumlarla örtülüdür ki, bu qumlar bəzi yerlərdə tamamilə bərkimiş olur, bəzi yerlərdə isə boşalmış və bitkisiz qum təpələri şəklindədir. Ancaq bu səhranı keçən Sır- Dərya, Amu- Dərya, Çu, İli çaylarının kənarları boyunca və Volqanın aşağılarında sıx qamışlıq və ağac cinsləri ilə qarışıq olan kolluqlar vardır. Bu bitkilər Orta Asiya üçün xarakter olan tuğayları əmələ gətirir.

Bu səhralarda qış çox şiddətli olub, şaxta 25° və daha aşağı olur. Qar örtüyünün qalınlığı çox müxtəlif olur ki, bu da həm ilin iqlim şəraitindən, həm də coğrafi en dairəsindən asılıdır. Qazaxıstan səhralarında qarın qalınlığı olduqca çox olur. Türkmənistan səhralarında isə çox zaman demək olar ki, qar olmur.

Sürünənlərin hamısı və bir sıra gəmiricilər torpağın altına girərək yatırlar. Belə gəmiricilər çoxlu miqdarda olan tülkülərin ilin bu vaxtında əsas qidasını təşkil edirlər. Orta Asiyanın tipik stasiyası qumluqlardır. Burada bitki seyrək olsa da çox müxtəlifdir. Xüsusən sürünənlər, heyvanlar aləmi çox zəngindir. Girdəbaşlar, eremias, ilanlardan step yatağan ilanı, ox ilanı, xarakterdir. Məməlilərdən tülkülər, qum siçanları, kiçik molay dovşanı, sarı və nazıkbarmaq sünbülqıranlar, step pişiyi, ceyranlar, quşlardan isə müxtəlif torağaylar, qaraqarın, yovşanlı səhra üçün qəşəng dovdaq və saksaul ağacları üçün saksaul zığzığı xarakterdir.

Tuğayların faunası qırqovullardan, qamış pişiyindən, çaqqal, qabandan və s. ibarətdir, bəzi yerlərdə isə hələ indi də pələnglərə təsadüf edilir. Ümumiyyətlə aralıq Orta Asiyanın bütün ərazisinin faunası üçün eyni olub, əsasən Aralıq dənizi ilə Mərkəzi Asiya (Monqolustan) arasında keçid xüsusiyyətinə malikdir. Lakin burada endemik formalar çoxdur. Bu endemik faunanın başlıca nümayəndələri bunlardır: nazıkbarmaq sünbülqıran, ərəbdovşanları, çöl tısbağası, mor-mor, zolaqlı kərtənkələlər geniş yayılmışlar. Qum başlıca olaraq barxan səhraları ilə əlaqədar olaraq kekkon və girdəbaş kərtənkələlərin bir neçə növləri də endemik faunaya aiddirlər.

Mərkəzi Asiya faunası nümayəndələrindən korsak- tülkünü, manuel pişiyini, qum sicanını, büldürüyü, bütün Orta Asiyada geniş yayılmış molay-dovşanı göstərmək olar. Aralıq dənizi faunasının elementləri daha çoxdur, bunlardan saf sarı, çaqqal, uzunquyuq pişik, qamış pişiyi, varan, qəşəng dovdaq, səhralarda vaşaq, kjarakal, hepard, əfi gürzəni (bunlara cənubda daha çox rast gəlinir) nisal göstərmək olar.

Orta Asiya dağları –Tyan-Şan, Pamir, Gissar dağları Orta Asiya səhrasına nisbətən başqa iqlimə, torpağa, bitki və faunaya malikdirlər. Ancaq bu dağların eyni en dairəsində yerləşmələri və Orta Asiya aralıqları ilə qonşu olmaları, əlbəttə onların faunasına çox təsir göstərmişdir. Məs. molay dovşan, çöl donuzu, kor siçan və bir sıra məməli və quş növləri həm dağlarda, həm də Orta Asiya aralıqlarında

geniş yayılmışdır. Bu dağların faunası Mərkəzi Asiya dağlarının faunasına yaxındır. Belə ki, Tyan-Şanın və Pamir Gissarın yüksək dağlarında yaşayan dağ keçisi- təkə, bars və Himalay uları, Kopet-Dağda yaşayan qaya keçisini, leopardı, Xəzər ularını burada əvəz edirlər və Mərkəzi Asiya dağlarında geniş yayılmışlar.

Ümumiyyətlə, Tyan-Şan, Pamir və Gissar faunası, xüsusən hər ikisinin yüksək dağ faunası oxşar olsa da, ancaq fərqləri də vardır: Belə ki, iynəyarpaqlı meşələr ilə xeyli örtülü olan şərq Tyan-Şan üçün bir sıra Sibir quşları məs. üçbarmaqlı ağacdələ, tetra quşu, toz ağacı bəyquşu xarakterdir. Enliyarpaqlı meşə ilə örtülü olan Qərbi Tyan-Şan üçün tayqa quşlarının olmaması və bəzi Hindistan formalarının qarışması xarakterdir. Ancaq Hindistan formalarının çox hissəsinə Gissar silsiləsinin cənub qollarında təsadüf olunur ki, burada yaşayan Buxara maralı Hindistan maralına çox yaxındır, bundan başqa burada burğubuynuz keçisi, dağ qoyunu-urial, və bir sıra Hindistan quşları yaşayırlar. Şərqi Pamirin yastı dağları öz faunası ilə Tyan-Şanın yüksək dağlarına yaxın olsa da zəngin deyildir və burada Tibet uları və Tibet büldürüyü yaşayırlar.

MDB- də Mərkəzi Asiya aralıq faunasının az və ya çox dərəcədə qarışıqsız halda yaşadığı yeganə yerdir. Burada, Orta Asiyada olduğu kimi molay- dovşan, manul pişiyi, korsağ və Orta Asiyada olmayan növlərdən isə antilop-dzere, Monqolustan mormootu-marbağan, iki növ sokor və daur sünbülqıranı yaşayırlar. Sokorlar qazıcı gəmiricilər olub Mərkəzi Asiyada Avropa kor siçanlarını əvəz edirlər.

Uzaq Şərqi qarışıq meşələri Bu meşələr Orta və aşağı Amuru tutaraq, Ussuriya ölkəsində ən çox inkişafa çatır, öz flora və faunası etibarlı ilə Sibir meşələrindən çox fərqlənib Mancuriya- Çin yarımvilayətinə aiddirlər. Qış burada şiddətli, quru və az qarlıdır, əksinə olaraq yay isti və çox rütubətli olur ki, bu da okeandan əsən küləyin təsiri ilə izah olunur. Amur- Ussuriya ölkəsinin böyük hissəsini örtən sax meşələr qarışıq, iynəyarpaqlı ağaclardan ibarətdir. Rütubətin artıq dərəcədə olması yasəmən, fındıq, akasiya və s.- dən əmələ gəlmiş sıx meşə içi bitkilərinin və həm də ağacların qabığına bitən müxtəlif mamırlardan, lişaylardan və bir qıjı növündən əmələ gəlmiş tipik bitki örtüyünün inkişafına səbəb olur.

Amur- Ussuriya ölkəsinin faunası da qarışıqdır. Burada çoxlu Tayqa növləri yaşayır, məs. samur, boz ayı, maral, Sibir dələsi, ağ dovşan, burunduq, bonazi tetrası, Sibir daşlıq xoruzu, bununla bərabər burada Sibir tayqasına yad olan aşağıdakı cənub növləri də yaşayır: Qara Himalay ayısı, yenotabənzər it, pələng, Uzaq Şərq meşə pişiyi, Mancuriya dovşanı, qırmızı canavar, leopard, çöl donuzu, xallı maral, ən cənubda isə antilop, göstəbək və s. yaşayır. Ussuriya ölkəsinin sürünənləri və amfibiləri də çox maraqlıdır: bunlardan “ 2m-ə qədər uzunluqda olan şrenka təlxəsini, Yaponiya suilanını, Xanka gölündə yaşayan Çin yumşaqdərili tısbağasını, ağac qurbağasını, Ussuriya quru tritonunu, qaraxallı qurbağaları göstərmək olar. Qaraxallı qurbağa bütün Sibir torpağında olmayan, Avropada isə geniş yayılan yaşıl qurbağaya çox yaxındır.

Amur-Ussuriya faunasının mənşəyi – Yuxarıda göstərildiyi kimi Qərbi Avropa ilə Uzaq Şərq enliyarpaqlı meşələrinin faunası ümumiyyətlə çox müxtəlif olsa da bəzi oxşarlıqlara malikdirlər. Bu oxşarlıq onunla izah olunur ki, həm Avropanın ən qərb hissəsi və həmdə Amur-Ussuriya ölkəsi buzlaşma dövrü

keçirməmişlər və burada dəyişilmiş formada, paleontoloji qalıqların göstərdiyi kimi, orta üçlük və qismən üst üçlük dövrlərində Avropa və Sibirdə yayılmış flora və fauna saxlanılmışdır. Bundan başqa bu ölkələr buzlaşmaqabağı dövrünün heyvanları üçün sığınacaq yer rolunu oynamışdır. Bu heyvanları buzlar şimaldan qovmuş və onlar meşə formaları olduqlarından mötədil Asiyanın böyük hissəsində yaşaya bilməmişlər, çünki Asiyanın bu hissəsi artıq səhraya çevrilmişdi.

Hazırkı Amur- Ussuriya flora və faunası əsl reliktlə xarakterli daşıyır və bir tərəfdən Çinə məxsus orta üçlük dövrü fauna və florası qalıqlarından, digər tərəfdən Qərbi Avropa ilə ümumi olan buzlaşmaqabağı dövrünün bir sıra formalarından ibarətdir. Nəhayət, buzlaşmadan sonrakı dövrdə Sibir tayqası əmələ gələndən sonra tayqa faunasından bir sıra formalar tayqanın cənuba hərəkəti ilə birlikdə Ussuriya ölkəsinə keçir, nəticədə bu ölkənin hazırkı qarışıq flora və faunası əmələ gəlmişdir ki, burada samur ilə yanaşı olaraq pələngə təsadüf olunur, üzüm tənəyi isə küknara dırmanır.

Zabaykal stepləri- MDB-də Mərkəzi Asiya aralıq faunasının az və ya çox dərəcədə qarışıqsız halda yaşadığı yeganə yerdir. Burada, Orta Asiyada olduğu kimi, molay- dovşan, manul pişiyi, korsak və Orta Asiyada olmayan növlərdən isə antilop- dzeren, Monqolustan mormotu-marbağan, iki növ sokor və daur sünbülqıranı yaşayırlar. Sokorlar qazıcı gəmiricilər olub Mərkəzi Asiyada Avropa kor siçanlarını əvəz edirlər.